

Įžanga

1945-ŪJŪ GEGUŽĖ, PRAĖJUS KELIOMS DIENOMS PO to, kai buvome išlaisvinti iš Terezino koncentracijos stovyklos, mano motina užsienyje gyvenantiems giminaičiams parašė štai tokį laišką:

Tai mano pirmasis laiškas, kuriame grėsmingos, begėdiškos cenzorių akys neseka mano minčių. Nežinau, nuo ko pradėti, kokiais žodžiais aprašyti jums viską (nieko nepraleidžiant), ką mes išgyvenome per tuos metus nuo tada, kai matėmės paskutinį kartą. Kiekvienas atvirukas, kiekvienas siuntinys, gautas iš jūsų, buvo trupinėlis šilumos, trupinėlis laimingos aplinkos, kurią praradome. Rašau jums tokiems, kuriuos prisimenu, tačiau nepajėgiu atsikratyti jausmo, kad jau niekada nerasime tilto, jungiančio mus su tais, kurie gyveno kitame pasaulyje ir, laimei, negali suvokti, kokią siaubą, baimę ir gilų sielvartą patyrėme per tuos kelis praėjusius metus.

Jau nebesiviliame surasti ką nors (iš mūsų gyvų likusių giminaičių). Patys išsigelbėjome tik per stebuklą. Tris kartus turėjome būti transportuoti, Miša net keturis kartus! Negalite įsivaizduoti kontrasto tarp gyvenimo ir mirties. Nors atrodome gana gerai, maisto vos pakako gyvybei išlaikyti. Kad geriau suprastumėte, pasakysiu, jog mes – trys žmonės – per pustrečių metų suvalgėme tris kiaušinius, ir tuos nusipirkome slapta. Vienas kiaušinis kainavo 170 kronų. Mišos sesuo dirbo skalbykloje, o Miša buvo išvežiotojas – vietoj arklio. Kartais jis, pasislėpęs sąsiuvinį po švarku, nueidavo pas draugą pasimokyti, bet pamokos greitai nutrūko – per daug buvo kliūčių ir per mažai laiko. Turėjome dirbti dešimt valandų per dieną.

Dar nežinome, kokia ateitis mūsų laukia. Nė vieno iš mūsų senųjų draugų nebėra gyvo. Nežinome, kur gyvensime. Nežinome nieko! Bet kažkur pasaulyje vis dar yra saulė, kalnai, vandenynas, knygos, maži, švarūs butukai, ir galbūt mums pavyks iš naujo susikurti gyvenimą.

Apie kokią vietą kalbėjo mano motina? Kokioje vietoje berniukas, užuot lankęs mokyklą, yra verčiamas dirbti dešimt valandų per dieną? Ką reiškia „transportuoti“, kodėl turėjo įvykti stebuklas, kad to išvengtume? Ir koks buvo tas stebuklas?

Knyga, kurią ketinate perskaityti, atsakys į šiuos ir daugelį kitų klausimų. Tai knyga, aprėpianti mano gyvenimo laikotarpį

nuo devynerių iki penkiolikos metų ir pasakojanti apie patirtus išgyvenimus, prasidėjusius tada, kai nacių armija užgrobė gimtąją Prahą ir padarė viską, kad sunaikintų Prahos žydų bendruomenę. Šia istorija ryžausi pasidalinti su pasauliu tik sulaukęs garbaus amžiaus. Kodėl delsiau net septyniasdešimt metų? Na, tai atskiras pasakojimas.

1974 metais mirus motinai aš paveldėjau albumą, kurį ji sukūrė po karo, albumą, kuriame saugojo atmintinus daiktus, išlikusius iš Terezino laikotarpio. Terezinas buvo tarpinė koncentracijos stovykla Čekoslovakijos šiaurėje. Į ją daugiausia buvo vežami žydai iš visos Čekoslovakijos (ir nedidelė dalis žydų iš kitų Europos šalių), prieš išsiunčiant juos į Aušvicą eksterminacijai.

Dėl sentimentalių priežasčių saugojau motinos albumą visus šiuos metus. Ir tik sulaukęs senyvo amžiaus, nusprendžiau surasti vietą, kurioje albumu būtų tinkamai pasirūpinta. Ilgokai rinkausi iš kelių variantų – Jungtinių Valstijų Holokausto memorialinio muziejaus Vašingtone, Terezino geto muziejaus Čekijos Respublikoje, Žydų muziejaus Prahoje ir „Beit Theresienstadt“, viename iš Izraelio kibucų įkurto muziejaus, ekspozuojančio atmintinus daiktus iš Terezino. Galų gale nutariau albumą ir savo atsiminimų knygą, kurioje taip pat yra daugelio mano kambariokų Terezine įrašai, padovanoti Jungtinių Valstijų Holokausto memorialiniam muziejui, nes jaučiau, kad tai tinkama vieta ir kad muziejus turi pakankamai finansinių išteklių pasirūpinti dviem vertingais daiktais ir išsaugoti juos būsimoms kartoms.

Panelė Juditha Cohen, muziejaus archyvarė, atvykusi į mano namus, negalėjo patikėti savo sėkme, nes šiuo metu muziejui mažai kas aukoja eksponatus. O aš ketinau atiduoti jai ne vieną ar kelis dokumentus, bet visą kolekciją, gerai susistemintą ir išlaikytą. Muziejų taip nudžiugino mano dovana, kad buvo nuspręsta paskirti vieną muziejaus leidžiamą 2010 m. kalendariaus puslapį mano motinai ir mūsų šeimai. Be to, panelė Cohen paėmė porą puslapių iš motinos albumo ir pasirūpino, kad jie būtų įtraukti į nuolatinę muziejaus kolekciją. Dar ji sukūrė trumpametražį filmą muziejaus „Kuratorių kempelio“ kolekcijai, apibendrinantį mūsų patirtį nacių okupacijos metais. Beje, daugelis tų dokumentų buvo atkurti knygoje, kurią dabar laikote savo rankose.

Visa tai mane taip sujaudino, kad pajutau įkvėpimą parašyti paveikslėlių knygą vaikams. Nusprendžiau, kad istoriją, kaip mūsų šeimai pavyko išvengti transportavimo iš Terezino į Aušvicą ir kartu ten laukiančios mirties dujų kameroje, papasakos meškiukas. Jei norite sužinoti, kodėl pasakotoju pasirinkau meškiuką, turėsite perskaityti šią knygą; pažadu, tikrai rasite atsakymą. Sukūriau istoriją vaikams, nes sužinojau, kad yra didžiulis knygų, skirtų tokio amžiaus skaitytojams, poreikis. Be to, prieš daugelį metų esu parašęs keletą istorijų, kurias pasakoja gyvūnai.

Kai kūrybinis darbas buvo baigtas, prasidėjo bandymai išleisti knygą. Tai buvo ilgas procesas, apėmęs laiškų daugybei literatūros agentų ir leidyklų rašymą. Paaiškėjo, kad niekas nenori spausdinti mano istorijos. Dėl keleto priežasčių. Viena pagrindinių buvo ta, kad vaikai, kurie žaidžia su žaisliniais meškiukais, yra per maži sužinoti apie Holokaustą, o vaikai,

kurie yra pasirengę išgirsti apie Holokaustą, jau nebežaidžia su žaisliniais meškiukais. Man leido suprasti, kad tokio pobūdžio vaikiška knyga turės labai mažą skaitytojų ratą.

Vis dėlto atsirado vienas leidėjas, panoręs sužinoti, ar sutikčiau dirbti su kitu profesionaliu rašytoju, kuris padėtų papasakoti mano istoriją vidutinio mokyklinio amžiaus skaitytojams. Mielai sutikau su šiuo pasiūlymu. Taigi porą metų dirbau su vienu rašytoju, tada su kitu, kol galų gale knyga buvo baigta. Turiu pasakyti, kad esu labai patenkintas rezultatu.

Ši knyga – tai jaudinantis pasakojimas apie vieno žmogaus (mano motinos) drąsą, atkaklumą, išradingumą, ištvermę, stiprų troškimą išlikti gyvam ir tikėjimą, kad galų gale ateis geresni laikai. Šiek tiek užtruko, bet tokie laikai iš tikrųjų atėjo, nors ir kitame žemyne. 1945 metais išvadavus Prahą, mes vėl apsigyvenome gimtajame mieste ir kiek įmanydami stengėmės grįžti į normalų gyvenimą. Tačiau netrukus komunistai pabandė užimti valdžią. Mano motina, pamačiusi užrašus ant sienos, parašė Jungtinėse Valstijose gyvenantiems draugams, prašydama gauti mums visas. Praėjus šešioms savaitėms po komunistų įvykdyto perversmo, išvykome iš Čekoslovakijos ir dvejus metus praleidome Kuboje, laukdami savo kvotos eilės numerio imigracijai į Jungtines Valstijas.

Kaip ir svajojo mano motina, ten sėkmingai susikūrėme gyvenimą, nors ir teko pradėti beveik nuo nulio. Net keturis kartus buvome praradę savo turtą. Pirmą kartą viską, ką galėjo, konfiskavo naciai. Paskui netekome to, ką bandėme išsaugoti nusiųsdami į sandėlį Londone, kurį vėliau vokiečiai subombardavo. Į Tereziną mums pavyko pasiimti vos po šimtą svarų

kiekvienam žmogui. Kai grįžome iš Terezino, iš kaimynų ir draugų atgavome tik mažą dalį savo nuosavybės. O daiktai, kuriuos išsiuntėme į Niujorką, prieš išvykdami iš Čekoslovakijos, galiausiai buvo parduoti aukcione, nes kažkas pamiršo sumokėti mėnesinį mokesį. Taigi kiekvieną kartą viską turėjome pradėti iš pradžių, bet ši patirtis leido mums suprasti vieną svarbią tiesą: materialus turtas yra pakeičiamas, o žvelgiant plačiau, netgi nereikšmingas dalykas. Mudu su seserimi susiradome nuostabius gyvenimo partnerius, sukūrėme naujas šeimas ir taip suteikėme savo motinai daug laimės ir džiaugsmo.

Visgi knygoje, kurią laikote savo rankose, mažai kalbama apie laimę. Tai istorija apie sunkiausią ir juodžiausią mano gyvenimo, vos nepasibaigusio man dar nesulaukus penkiolikos metų, etapą. Kai kas iš šios skaudžios patirties jau aprašyta pasakutinėje mano žmonos, Thelmos Gruenbaum, knygoje *Nešarimas: Child Survivors of Terezín* („Nešarimas: išgyvenę Terezino vaikai“), pasirodžiusioje maždaug prieš dešimt metų. Tačiau pirmą kartą apie ją pasakojama skaitytojams, kurie yra tokio paties amžiaus, kokio tada buvau aš.

Kai šiandien žmonės kalba apie Holokaustą, jie dažnai sako: „Niekada nepamirškite.“ Visiškai su jais sutinku, bet prieš pažadėdami ką nors atsiminti, pirmiausia turime apie tai *sužinoti*. Viliuosi, kad ši knyga taps savotišku „tiltu“, apie kurį mano motina 1945 metais rašė savo laiške. Tikiu, kad ją perskaitę geriau suprasite pasaulį, kuriame mes gyvenome – ir vos nemirėme – 1939–1945 metais. Manau, kad iš tikrųjų supratę tą pasaulį, niekada jo nepamiršite.

– Michaelas Gruenbaumas

I dalis

Praha, Českoslovakija

1939 metų kovo 11-oji

MANO REKORDAS YRA PENKIOLIKA.

– Ko taip leki, Miša? – nesiliauja klausinėjęs tėvas, kai išėjome iš namų. – Lėčiau, – tramdo jis mane, vos sulaikydamas juoką, kol žingsniuojame palei upę. Vltavą. Gražiausią upę pasaulyje.

Jis nežino, kad aš apšylu, rengiuosi. Šiandien yra toji diena; jaučiu tai.

Tėvui nepatinka skubėti.

– Per šabą nedera skubėti, – primena man jau kokį penktą kartą. Bet aš negaliu jo kaltinti. Jis visą savaitę taip sunkiai dirba. Ir jo beveik niekada nebūna šalia. Kartais net naktimis negrįžta namo. O rytoj darbo reikalais išvyksta į Londoną. Nekenčiu, kai tėvas būna išvykęs, tačiau turbūt, kai esi turtingiausios šeimos Prahoje teisininkas, privalai daryti tai, ką tau liepia.

Bet aš taip pat turiu užduotį. Pagerinti savo rekordą. Šiandien.

Mes jau beveik pasiekėme tiltą. Čechovo. Kirai vaikosi vienas kitą išilgai upės, žaisdami savo slaptus žaidimus. Kaip paprastai, aukštai į dangų stiebiasi pilis. Galbūt galėsime į ją

įkopti, kai tėvas grįš iš kelionės. Pamatysime, kaip keičiasi sargyba, pasigrožėsime apačioje atsiveriančio miesto vaizdu. Paklausiu tėvo, kai jis ant manęs nebepyks.

Išsukę iš krantinės, žengiame ant tilto, kuriuo eina žmonės ir rieda automobiliai. Puiku. Štai iš minios išnyra Pavelas Gorenas, mūsų gydytojas. Taip jau nutiko, kad jis turi didesnę pilvą nei bet kuris gydytojas pasaulyje. Bet kodėl jis tolsta nuo Senosios naujosios sinagogos? Koks skirtumas? Aplinkybės man palankios. Jis atitrauks tėvo dėmesį.

– Šabat šalom, Pavelai, – pasisveikina tėtis.

– Sveikas, Karlai, – atsako Pavelas ir sušiaušia man plaukus, pilvu netyčia brūkštelėdamas per ausį. – Paaiškink man vieną dalyką, Miša, ar tu vėl paaugai?

Tačiau aš neatsakau. Tiltas tobulai tinka mano sumanymui. Senukai, pasiramščiuojantys lazdomis. Mergaitės, plepančios su draugėmis. Porelė, vos nulaikanti už pavadžio šunį.

– Magda ir vėl serga, – pasakoja Pavelas mano tėvui. – Kiekvienų metų kovą vis tas pats.

Turbūt derėtų parodyti bent šiokių tokių susirūpinimą, tačiau šiuo metu turiu svarbesnių reikalų. Be to, esu tikras, kad po akimirkos jiedu jau šnekėsime apie Vokietiją, Hitlerį ir nacius, apie kuriuos šiomis dienomis, regis, kalba visi suaugusieji. Nuobodu.

Pro mus praeina trys berniukai. Didesni už mane, na ir kas? Paspartinu žingsnį.

Vienas iš berniukų prabyla:

– Kitas pasaulio futbolo čempionatas vyks pas mus. Pamatysite.

– Nieku gyvu, – atšauna aukščiausias vaikėzas. – Brazilai mus įveiks. Vėl.

– Išprotėjai? – įsiterpia trečiasis berniukas. – Oldrichas* žaidžia vis geriau.

– Judu abu kvailiai, – nenusileidžia išstypėlis. Jie sustoja ir pradeda ginčytis, badydami vienas kitą pirštais.

Man tai į naudą. Aplenkiau juos.

Vienas, du, trys.

Priekyje slenka senukas, lėtai, vos vilkdamas kojas. Su juo vargo nebus.

Keturi.

Ir dvi moterys, viena jų stumia vežimėlį. Deja, kūdikiai nesiskaito, bet vis dėlto...

Penki, šeši.

Kada nors tai taps olimpinio sportu. Bent jau turėtų tapti. Prahoje vyks olimpinės žaidynės, o aš būsiu nacionalinis didvyris. *Gruenbaumas ketina pakelti kartelę į naują lygį! Jis pralenkia vokių. Trisdešimt septyni! Trisdešimt septyni žmonės, aplenkia ant vieno tilto! Naujas olimpinis rekordas!*

Na, gerai, man reikia susikaupti. Bėgti neleidžiama. Jei tave pagaus bėgantį, būsi diskvalifikuotas.

Artėju prie šeimos. Tokios kaip mūsų. Berniukas su sese. Ji atrodo maždaug ketveriais metais vyresnė už brolių, kaip ir maniškė. Įdomu, ar ji irgi visą laiką zirzia, kad jis liautųsi elgęsis kaip kūdikis. Šiaip ar taip, nesvarbu. Jiedu susikaupę mėtė duonos gabaliukus kirams.

* Oldřich Nejedlý (1909–1990) – Čekijos futbolininkas, laikomas visų laikų geriausiu Čekoslovakijos žaidėju. (Čia ir toliau – vert. past.)